

A PARANCS

GERENCSÉR MIKLÓS DRÁMÁJA SZEGEDEN

Amikor Komor István, a rendező, az olvasópróbán bemutatta színészeinek a darabot, az új magyar drámákra általában kétkedéssel, sőt gyanakodva tekintő művészek *A parancs*-ot, Gerencsér Miklós új művét, váratlan és meglepő melegséggel fogadták. Őszintén tetszett nekik a dráma, ahogyan később mondták. Főképpen figuráinak emberi igazsága és hitele miatt, s noha természetesen sok hibáját is felfedezték, a darabban, mint színházi produkcióban, feltétlenül láttak „fantáziát”. Ez a tetszés aztán az első ismerkedés után is megmaradt, a hetekig tartó próbák közben sem csökkent, sőt ha lehet, még fokozódott; a bemutatóra a színrevivők azonosulása a művel teljessé vált. Nemcsak úgy és annyiban, hogy elfogadták a darab eszméit, tartalmát, figuráit, mégcsak nem is abban, hogy erejüket megfeszítve valamiféle lelkes lázban dolgoztak a próbákon, hanem úgy is, hogy a produkciótól nagy sikert vártak.

Ez a várt nagy siker azonban *nem* következett be. A színház onnan kapott legkevesebb elismerést, ahonnan a legtöbbre számított: a hivatalos kritikától. Azon a vitán, amelyet kritikusok, rendezők, színészek közreműködésével a Színművészeti Szövetség rendezett a harmadik előadás után a drámáról, derült ki talán a legvilágosabban, hogy a színészek és a kritikusok csakugyan kétféleképpen, ellentétesen értékelik a darabot. A vita anyagából következtetni lehetett a véleményeltérés okaira is. Nyilván nem egyszerűen arról volt szó, hogy a színészek védték az ügyet, amelyhez kezdetben csatlakoztak, függetlenül annak tényleges értékeitől. A színrevivők azért érezhették magukhoz közelebb állónak *A parancs*-ot, mert — helyzetükből következően — nem elsősorban a dráma egészét vizsgálták, hanem a részleteket, mindenekelőtt saját megoldandó feladataikat, a szerepeket. S ezek a részletek, ha nem is mind, de nagy részük biztosan — ezt el kell ismernünk — meggyőzőbbek, elevenebbek, mint a dráma egésze. A kritikusok viszont — szintén helyzetükből, feladataikból következően — éppen erre az egészre figyeltek, s ennek erőtlen fényében halványodtak el előttük *A parancs* egyébként valóságos részletességei is.

Ez azt jelenti, hogy *A parancs*, a szerző második darabja — az elsőt, a *Kerekeskút*-at közel tíz évvel ezelőtt szintén a szegedi színház mutatta be — *rendkívül egyenetlen színvonalú*. Annyira, hogy alighanem ez az egyenetlenség, a jónak és rossznak, a magasbatörésnek és a földhözragadtságnak a keveredése, illetve pontosabban egymás mellettsége, kettőssége jellemzi talán legjobban a drámát. Kiindulva a formából, *A parancs* drámai struktúrája is jól szemlélteti ezt a lendületes elindulást és a későbbi elakadást. Az író mondanivalója közlésére hagyományos szerkezetet választott, a múlt században kialakult drámai formát. Ma már ez a struktúra kissé túlhaladottnak tűnik, de semmiképpen sem elviselhetetlen, különféle variációit sok mai író használja. Erőtlenjes konfliktus, határozott szembenállás, összeütközés, tehát drámai küzdelem nélkül azonban ez a szerkezet teljesen életképtelen. Gerencsér darabjából nem hiányzik a konfliktus elindítása, felvázolása — ezzel tör először magasba a dráma —, de a kidolgozás, a motiváló, bonyolító rész már nagyon *erőtlen*. Az összeütközés a cselekmény fejlődése közben helyett, hogy erősödne, feszültebbé válna, fokozatosan megszeli, s előbb vitatkozássá, aztán egyszerű és ráadásul egyre terjedelmesebb beszélgetéssé válik. Az elhalványult alapkönfliktushoz később újabb, gyengébb intenzitású epizódkonfliktusok járulnak, feloldva a kiindulás tömörségét. Végül is a lehetőség nem valósul meg. *A parancs*-nak kétségkívül ez a legfőbb dramaturgiai gyengesége: *az izzás, a magas fokú koncentrátság hiánya*. Ezért érződik a darab epikusnak, mesélő, elbeszélő jellegűnek. Nem mintha epikus-dráma lenne vagy akarna lenni — az a drámai struktúrájának egészen másféle szervezetsége —, hanem az alapkönfliktus bizonytalansága miatt.

A darab cselekménye a polgárháború idején a Szovjetunióban játszódik. Főhőse két magyar testvér, Péter, a vörös komisszár, és Mihály, az öccse; dramaturgiailag Mihály a súlyosabb figura. Az író e két testvér között feszíti ki a dráma főkonfliktusának ívét: Mihály nem akar csatlakozni a forradalomhoz. Nem akar, mert mint

mondja, semmi köze az orosz nép harcához. Milyen joron avatkozzék be ő, egy más nemzet fia, az oroszok küzdelmébe? A kérdés nem jelentéktelen. Felvetődik egy másik, internacionalistákról szóló műben, *Jancsó Miklós* új filmjében, a *Csillagosok, katonák*-ban is. De ott éppen csak felvetődik, Gerencsér darabja viszont — az első olyan magyar drámai alkotás, amely kísérletet tesz az internacionalisták színpadi ábrázolására — ezt a kérdést állítja a középpontba, s a feleletet A parancsban, a lelkiismeret parancsában találja meg. A fehérek és vörösök harcában nemcsak egy nép sorsáról, hanem az egész emberiség ügyéről, a jövőjéről van szó. A csatlakozás tehát nem illetéktelen és jogtalan beavatkozás — ahogyan nem volt az a külföldiek részvétele a magyarok 1848-as szabadságharcában sem —, hanem humanista kötelesség. A történelem kérlelhetetlen logikája Mihályt is elviszi egészen eddig: a darab végén vállalja a forradalmat.

Ez a vázlat koncentrált és tömör drámai formát sejtet. A darabban azonban nemcsak erről van szó. A cselekmény fejlődése közben a konfliktustól egyre távolabb álló alakok és problémák lépnek be a történetbe, teret követelnek és kapnak is maguknak. Milyenek ezek az önállóult, a központi problematikától többé-kevésbé független figurák? Egyáltalán, milyen a dráma emberábrázolása, amely a színészek elismerő véleményének megszületésében olyan nagy szerepet játszott? Nos, ez is, akárcsak a dráma szinte összes többi eleme, egyetlen színvonalú, ebben is keveredik a jó a gyengébb, igénytelenebb megoldással. Emberi igazság, hitelesség kétségtelenül van bennük, s ez jogosan tetszhet a színészeknek és természetesen másoknak is. Viszont az is igaz, hogy a dráma legtöbb alakja *nem eléggé eredeti karakter*, valahonnan szinte mindannyian ismerősek, úgy érezzük, többször láttuk, hallottuk már őket. Az öreg Pavlikov például, vagy Zefirov, a nagy erejű, lágy-szívű matróz, aki mackósságával annyiszor megnevetteti a közönséget, többek között ilyen ismerős figura. Hogy honnan? Régebbi irodalmi, művészeti alkotásokból, filmekből, regényekből, elbeszélésekből. Méghozzá, sajnos, *nem is a legjobbakból*, mondjuk nem *Bábel* vagy *Solohov* műveiből, hanem másodrendű, kisebb jelentőségű darabokból. Gerencsér drámájának anyagát — nem lévén a korból eredeti élménye — a magyar internacionalisták elbeszéléseinek összegyűjtésén kívül elsősorban ebből a művészetből merítette. A darab sematizmusa — többek között például, hogy a dráma minden osztályhelyzete szerint erre alkalmas szereplője, az öreg Pavlikov, a muzsik és Nágya, a volt cseléd lány, Mihály kedvese például a darab végén csatlakozik a forradalomhoz — nyilvánvalóan ebből a hatásból született.

E sok és egyáltalán nem jelentéktelen hiba ellenére sem utasíthatjuk el a drámát. A mai magyar dráma kialakulásának folyamatába állítva kell értékelnünk ezt a darabot is, méghozzá abból kiindulva, hogy ebben a folyamatban *nemcsak kifogástalan remekműveknek van helyük*, többek között éppen azért, hogy ilyen alkotások, nagy drámák egyáltalán megszülethessenek. Ráadásul Gerencsér darabja nem rossz dráma. A szegedi színház helyesen tette, hogy az Októberi Forradalom 50. évfordulójának ünnepére vállalta az egyetlen színvonalú, de végül is *a szimpla alkalmi műveknél többet nyújtó* darab előadását. A rendező és a közreműködő művészek sikerrel igyekeztek a fő mondanivalóra, a magyar internacionalisták forradalmi szerepére koncentrált előadást teremteni. A színpadi produkcióban nem sikkadtak el a dráma értékei, hanem inkább kiteljesedtek, annyira, hogy például a vázlatosan megírt figurák az előadásban elevenné, életgazdaggá váltak. Jellegetes ebből a szempontból a vörös parancsnok, Szilajev szerepe. Az író szinte alig mond valamit erről az alakjáról, Kovács János alakításában mégis úgy jelenik meg, mint egy karakterisztikusan megírt figura; az alakot szinte majdnem teljes egészében a színész teremtette. A főszerepet, Mihály szerepét Kiss Gábor játszotta. Meggyőző, hiteles, erőteljes alakítás ez is, a figura fejlődésének fordulatait azonban nem mindig tudja indokolni. Pétert *Jászai* László mutatta be. Játékából főként a forradalmár tudatosságának magas színvonalú ábrázolása emelhető ki. Nágya gyengébb szerepében a színház új tagját, *Liska* Zsuzsát láttuk. A fiatal színésznő az írói vázlatot nem tudta étellel kitölteni. *Kátay* Endre Zefirovja, *Mentes* József Pavlikovja és *Katona* András Pópája teljesebb, de erősen kötődik a már említett irodalmi hagyományokhoz. A többi szerepben *Pagonyi* Nándor, *Károlyi* István, *Beszterczey* Pál, *Bordás* Dezső, *Szabó* István, *Csernák* Árpád és *Kovács* Gyula lépett színpadra.

*Székel*y László elvont szellemű díszletének konstrukciója stílusban elütött a hagyományos felfogású darabtól, s mint játéktér sem bizonyult túlságosan praktikusnak.

Ö. L.